

Játék és költészet

Páskándi Géza verseinek margójára

A költészet olyan ügy, olyan esztétikai-etikai-szociális feladat, amelyre Páskándi életét teszi, élet és költészet ezért a legszorosabban összefügg. A természet vagy a tárgyi világ leírása személyes tartalmat nyer, a dolgok képe és a személyiség állandóan asszociatív kapcsolatba kerül. Élet és költészet egységből következik, hogy Páskándi mintegy „átpoetizálja“ a valóságot, az életet. Ez az „átpoetizálás“ nem ismeretlen a romániai magyar líra hagyományai között, más-más alakban és módon Dsida Jenő és Salamon Ernő hirdette meg és gyakorolta ezt a poétikát. Páskándi is költészetté avatja a valóságot, költői összefüggésbe állítja a dolgokat, s ezt főként a *játék*, a játékoság eszközeivel éri el.

Játék és vers egymást kiegészítő fogalmak, a költészet születése óta rokonok. És a játék ebben az összefüggésben nem komolytalanság, nem mulatság és nem szórakozás. Ellenkezőleg, a gyermeki játék komolyságára, kutató és felfedező igényére utal. „A »poiesis« — olvassuk Huizinga *Homo ludens* című híres könyvében — játékfunkció. A szellem játszóterén zajlik le, saját külön világban, amelyet a szellem alkot magának. Ott a dolgoknak más az arcuk, mint a közönséges életben, és nem logikai, hanem más kötelek révén függnék össze egymással. Ha a komolyságot úgy értelmezzük, ahogyan az élet józan pillanataiban, akkor a költészet sohasem teljesen komoly. A komolyságon innen áll, ott, ahol a gyermek, az állat, a vadember és a látnok állanak, az álom, az elvontság, a mámorosság és nevetés birodalmában.“ Ha eltekintünk a fogalmazás szellemtörténeti jegyeitől, Huizinga a költészet egyik fontos tulajdonságára hívja fel figyelmünket: a vers játékos-szakraális lehetőségeire.

De nemcsak Huizinga az, aki a költészet és a játék mélyebb és lényegi kapcsolatára figyelmeztet. Általában a modern líraelmélet közmegegyezése, hogy a költészetben valamiképpen a játék őszintesége és konvenciókat elutasító teremtő képzelete ölt alakot. Elméletírók és gyakorló költők gondolkodnak így, általában a modern líra mesterei és teoretikusai. A költői állapot leírása, az alkotás gesztusának megfejtése során elméletíró is, költő is a gyermek természetes őszinteségére hivatkozik metafora gyanánt. André Breton, a szürrealizmus teoretikusa és propagandistája például így beszél *A szürrealista varázsművészet titkai* című 1924-es manifestumában: „Aki a szürrealizmusba veti magát, rajongva-ujjongva ismét átéli gyermekkorának legjavát. [...] A gyermekkor és egyéb emlékből kiszűrődik valami ártatlan lebegő érzés, amelyet később a *kicsapongás* érzése követ, amit én a lehető legtermékenyebbnek tartok. Talán a gyermekkoron túl az ember már csak néhány szabadjeggyel rendelkezik a menlevélen kívül; a gyermekkorban pedig

minden összejátszott, hogy háborítatlanul és hatékonyan a magunk urai legyünk. Ugy látszik, a szürrealizmusnak köszönhető, hogy ez az esély ismét visszatér. Mintha még mindig üdvösségünkbe vagy vesztünkbe rohannánk. Mindent megér az újra fellett árnyék-rettenet.“

Es hasonló módon gondolkodik Weöres Sándor is, aki 1939-es, *A vers születése* című alkotáslélektani tanulmányában (egszersmind költői vallomásában) így nyilatkozik: „Legtöbb embernél a gyermeklélek káosza átsimul a konvencionális szemléletmód kész csatornáiba; a többség a megtanult és beidegződött sémák szerint gondolkodik, érez és cselekszik, mechanikusan — de vannak, kiknek lelkülete nem fér el a mindennapi keretekben, szellemiségük többet mozog úttalan-járatlan területen, mint a sablonok között; és a költő is ide tartozik.“ A költő tehát — őszinteségből és a sztereotípiák elutasításában — a gyermek természetes elhelyezkedését és gondolkodását folytatja. A gyermek ugyanis nem szerepekbe helyezkedik (legfeljebb az a gyermek, akit már „elrontott“ a felnőtt-nevelés!), hanem önmagát tárja fel, önmagát reprezentálja, és ezért a világgal, környezetével is természetes kapcsolatba kerül. Éppígy a játék is, mint tevékenység, természetes folyamat: nem a szerepek terméke, hanem a személyiség megnyilvánulásának területe. A **költészetben** alakot öltő játékosság ezért, bármennyire a gyermeki világra emlékeztessen is, nem a „felnőtt“ nosztalgiaja vagy infantilizmusa, hanem a költői egyéniség őszinteségének terepe. A költészet játékossága komoly dolog. Ez a játékosság érvényesült Kosztolányi Dezső, József Attila és Weöres Sándor költészetében, és ez hatja át Páskándi verseit.

Maga a kolozsvári költő is a játék komolyságára figyelmeztet abban a nyilatkozatában, amelyet Huszár Sándornak adott (*Az író asztalánál*. Bukarest, 1969). Mint mondja: „A játék is lehet véresen komoly. A játék szó eredeti értelmében sem más, mint az élet gyermeces utánzása. A legártatlanabb gyerekjátékban is pokoli létanalógiákat fedezünk fel. És ugyanúgy, mint a gyerekjátékban, a költői vagy színpadi játékban is olykor tragikus létviszonylatok vannak.“ Ezek a „tragikus létviszonylatok“ öltenek formát Páskándi játékos és ötletes verseiben, költői aforizmaiban. „A nyúl miatyánkja rövid: / az Ámen előtt lelövik“ — hangzik a *Nyulak miatyánkja*: aforizma a pusztulás témájáról. „Sírkő legyen? hej, unalmas! / Hegyek orma? hej, hatalmas! / Utcakő? hisz rámtaposnak... / Vesekő? az orvosoknak? / Szobor legyen? ledöntenek, / azzal tán, hogy kiöntenek... / Paritytyakő? olykor csábit, — / ha tudnám, hogy jó sokáig, / öröklétig egy-egy Dávid / röpítene Góliátig!“ — szól a *Kő-dilemmák*: ötletes futam a nonkonformista magatartás témája körül.

A játék számos témában és hangnemben ölt alakot. A *Hagyakozás* az irodalmi életet fricskázza meg: „Szép ajándék: egy rím-készlet: / a nagyon rossz költőké lesz. / Életszegény novellisták / kapnak majd egy téma-listát.“ A *Gyermekvers* és a *Szoknya-virágok* az erotikát szólaltatják meg játékosan. A *Mennyi szép lány...* Propertius egy sorának („Sunt apud infernos tot milia formosarum...“) játékos parafrázisát adja. A parafrázis mint versteremtő eljárás különben is gyakran válik a játék eszközzé. Ilyen parafrázis-játékok különösen Páskándi új verseskötetében, a *Tű fokában** találhatóak. A *Vadászvilág* például az ismert „Ősi harmat után...“ kezdetű XVII. századi kuruc bujdosó ének (vö. Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint összes művei*. Budapest, 1951. I. 149—150) modern parafrázisa. Máskor meg a szöveg, illetve a műfaj modernül groteszk értelmezésében jelentkezik a játékos igény. Ilyen műfaj-átértelmezés a

* Páskándi Géza: *Tű foka*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

Pastorale című vers, amely a hagyományos pásztori konvenciót fricskázza meg szellemes iróniával: „Uramisten, szegény farkas vagyok / Egyedül már kirágnak a fagyok / Nyakam köré sereges szél suhog / Segélj, uram, megesznek a juhok.“ Érdekes ez a vers, mert nemcsak a kompozíció „megfordításának“, „fejtetőre állításának“ groteszk fintora érvényesül benne, hanem a magányos ember tragikus életérzése is. A magányos emberé, aki természetesebb módon tud azonosulni az üldözött és toprongyos farkassal, mint a „pastorale“ hagyományos derűjével, bamba bukolikájával és kövér juhaival.

A parafrázis (és az átértelmezés) tehát költészet és játék lényegi kapcsolatát világítja meg Páskándinál. Különösen akkor, midőn a parafrázis magára a játékra vonatkozik. Az *Ujjas-játék* például egy elterjedt gyermekjátékot ír körül, igazolva, hogy a gyermekvers és a komoly költészet természetes módon egészíti ki egymást. A *Tündérek szakácskönyve*, a *Szebb a páva, mint a pulyka* és a *Zápfog király nem mosolyog* című Páskándi-kötetek gyermekversei, történetei éppúgy hozzátartoznak a költő művéhez, mint például Weöres Sándoréhoz a *Bóbita*. Ötletes-ségük, játékoságuk és ritmikai kísérleteik révén készítik elő vagy egészítik ki a lírai verseket. És ugyanez mondható el most az új kötet gyermekversszerű alakzatairól, például a *Rapszodiáról* vagy az *Ötödik kerékről*, amelyek a gyermekvers formáiban szólaltatják meg a személyes mondanivalót. De a játék alkalma és eredménye a groteszk is, amely gyakran ad ironikus-önironikus hangulatot Páskándi epigrammaszerű futamainak (például *Képzélet* című versében). És végül a játék ösztöne és kedve hozza létre e költészet formai játékait, a versalak változatoságát, az ütemezés bravúros kísérleteit és főként a rímjátékokat, amelyek a nyelvben meglévő ötlet-lehetőségeket, zenei hangzásokat aknázzák ki. „Tűzbirodalomban / őz-riadalom van“, „Sziklán az őzbak / áll, mint az őz pap“, „Naspolya, naspolya, / borjúnyelv ráspolya“, „Most igazán csurdé / a purdé. / Most igazán facér / a pucér“ — hangzanak ezek a játékos nyelvi ötletek, Kosztolányira vagy még inkább a népköltészet megoldásaira emlékeztetve az olvasót.

A formák és megoldások a játékra utalnak, ám mindez lehetne a Páskándi-líra járulékos, külsőleges tulajdonsága is. Ami e költészet és a játék lényegesebb rokonságára mutat, az a poétika természete és a nyelvről (a költői nyelvről) kialakult elképzelés. Páskándi a költői kifejezést úgy tekinti, mint az alkotó és a nyelv közötti kapcsolatot, mint a nyelv valóságának és lehetőségeinek felfedezését, teremtő használatát. Vagyis a költészetben egy önelvű rendszer, a nyelvi struktúra megvalósításának és kiteljesítésének lehetőségét keresi. Lássuk, mit is mond erről. „Talán, mert a táj gyakran kifutott a szememből — a nyelvi táj felé futottam. De nem a szókincs, hanem a nyelv mondattani és alakitani lehetőségeinek tájai felé; nem a látszat, hanem a lényeg nyelvei felé. A nyelvben egyszerre akartam a szín és hangulat, a dolgokat jelző-jelentő nyelvet megragadni a másikkal: a fogalmak, a gondolkodás, eszünk, képzeletünk járásának nyelvével. »Belső nyelvet« akartam. Amelyhez a külső, a beszélt és gyakran az írott is, alig csupán ábécének elég. Önmagamban szerettem volna keresztmetszetét nyújtani egy nyelv lehetőségi irányainak: igyekeztem újraélni a nyelvteremtés primitív korát és egyidőben vele a jövő-nyelv irányait is megsejteni“ — hangoztatja új könyvének egy próza-versében, vagyis inkább ars poetica-szerű vallomásában.

Márpedig a nyelvi rendszer kiteljesítésének és teremtő alkalmazásának igénye olyan feladat, amelyet a modern költészet teoretikusai fogalmaztak meg először. Ők vetették fel azt a gondolatot, hogy a művészet (s ezért a költészet) a természeti valóságon túl egy új valóságot teremt. Hogy divatos szóval éljünk, az adott és meglévő struktúrák mellett új struktúrákat hoz létre. S hogy a költészetnek

(és általában a művészetnek) éppen az a feladata, hogy létrehozza ezeket az új valóságokat, új struktúrákat, új értékeket. Wilhelm Worringer, akinek *Abstraktion und Einfühlung* című, 1908-ban megjelent könyvét az expresszionizmus egyik elméleti alapvetésének tekinthetjük, így fogalmazta meg a művészet önálló létezésének gondolatát: „Vizsgálataink abból a feltevésből indulnak ki, hogy a művészi alkotás mint önálló organizmus a természettel egyenértékű, és legmélyebb, legbelőbb lényegében nincs vele összefüggésben.“ És hasonlóan nyilatkoztak az expresszionizmus, később a szürrealizmus más elméletirői is. A magyar lírában a húszas évek avantgardja — például Kassák Lajos a *Korunkban*, Illyés Gyula, Németh Andor és Déry Tibor a *Dokumentumban* (Kassákék rövid életű budapesti folyóiratában) — fejtett ki hasonló véleményt.

A versnek mint önálló nyelvi struktúrának a képzete azután általánossá vált a modern költészet elméletirői és képviselői között. Még akkor is, ha elismerték a költészet szociális vagy etikai elkötelezettségét, a versnek önmagán túl mutató tartalmi jelentését. Páskándi is olyan nyelvi struktúrának tekinti a verset (legalábbis az előbb idézett kijelentés erről győz meg bennünket), amelynek (viszonylagos) önállósága, szuverenitása van. Amely „önmaga“ kíván lenni, amely egy struktúra maradéktalan megvalósulásában, kiteljesedésében nyeri el értelmét. Amely nem válik illusztrációvá, hanem valóban létező valósággá lesz; amely önmagában teljes, önmagában is megáll.

De ilyen önmagában megálló struktúra a játék is — talán egyedül a művészet mellett. Ha a játékot nem pusztán gyermekes tevékenységnek tekintjük, hanem olyan folyamatnak, amely önmaga kiteljesedésében, szép, szabályos és arányos megvalósulásában nyeri el értékét, akkor a játék a legtisztább „rendszer“, a legegységelműbb „struktúra“. Mert struktúra például egy gyilkosság vagy egy ütközet is: ezeknek is megvannak az elemeik, s megvan a belső összefüggésrendszerük (például egy ütközetnél a csapatok elhelyezkedése, mozgása, a stratégia és a taktika). E struktúrák azonban nem zártak: mindegyikük önmagából kifelé utal, valami másra mutat, valami másnak az érdekében jön létre. Egy ütközetet például nem azért vívnak meg, hogy formás és szabályos stratégiai-taktikai rendszert hozzanak létre, hanem hogy győzelmet arassanak.

A játékban, ellenkezőleg, a „tisztá“ rendszer érvényesül. Ahogy Coubertin báró, az újkori olimpiák megszervezője mondta: nem a győzelem, hanem a részvétel a fontos. A játékban, ha valóban játék, vagyis ha *fair play*, ha sportszerű, nem a mindenáron való diadal számít, hanem a játék maga. Egy hadvezért senki sem ítél el, ha megbontja a stratégiai hagyományokat, és mindenáron győzelemre tör, a futballistát viszont a saját közönsége is megveti, ha sportszerűtlen eszközökkel küzd a győzelemért.

A játékot ebben az értelemben bátran tekinthetjük a költészet hasonlatának: a vers sorsa az a papíron dől el, minden más csak ballaszt vagy ráadás. És a nyelvi struktúrát teremtő költő helyzete ezért hasonló a játékoséhoz: ő is egy (viszonylag) szuverén rendszer minél teljesebb megvalósítását tűzte ki célul maga elé. Páskándi Géza, midőn a játék komolyságáról és felelősségéről beszél, egy hagyományba illeszkedik tehát: a modern líráéba, amely a költészet önállóságát hangsúlyozta, a játék fontosságára utal. És ennek a modern hagyománynak az elvei szerint gondolja tovább a költészet (gyermeki) őszinteségének szükségszerűségét, az önálló nyelvi struktúra megteremtésének ügyét, valamint a játék és a költészet kapcsolatát. Azt a kapcsolatot, azt a kölcsönösséget, amely már annyiszor lett a modern költészet gazdagításának és újszerűségének eszköze.

Egy Dózsa-könyv ürügén TÉKA

Hatalmas irodalma van Dózsa Györgynek.

Irodalom a szó „szépliteratúrai” értelmében: Eőt-vöstől Féjaig, Szántó Györgytől legújabban Csoóri Sándorig, nem is szólva a Petőfi—Ady—Illyés—Székely János vonulatán képviselt líráról.

Most újabb történelmi-szépirodalmi-oknyomozó könyvvel* gazdagodott a Dózsa-„téka”. Nemeskürty István, aki már az *Ez történt Mohács után* című kötetével felhívta magára a nagyközönség figyelmét, most is népszerűsít, a szó legnemesebb és legveretesebb értelmében. A könyv egy kivülről jött, nem hivatásos — tehát friss szemű — történész rácsodálkozása a történelmi lét folyamatára, az esztéta etikai állásfoglalása a dálnoki székely parasztforradalmár évszázados pörében. Pörfelvétel, hiszen Dózsa alakja mindig vitákra ingerelt, s bár védőinek nincs nehéz dolguk — a történelem elég hamar mondott elmarasztaló ítéletet a Zápolyák, a Báthoriak, a Werbőczyek felett —, Dózsa igazát mégis meg kell védenünk eszmei tisztulásunk, a forradalom töretlen továbbvitele érdekében.

Mert két Dózsa létezik: az irodalomé — a talán igenis tudatos forradalmár Dózsa, aki írók és koruk leghaladóbb gondolatainak eszményi hordozója — és a történelemé —, a három hónapon át történelmi reflektorfényben forgó Dózsa, akat az események kiválasztanak, majd a bukásig ő maga veszi a kezébe tudatos, alkotó módon az események irányítását. Ady és Márki Sándor Dózsjája *nem mond ellent egymásnak*, de nem is fedí tökéletesen egyik a másikat. Nemeskürty István a kettő közé szeretne hidat verni, az irodalom nevelte Dózst és a történelemben biztonsággal mozgó Dózst szeretné egymásba átjászani.

Furcsának tűnhet, hogy a hazai középkor legnagyobb parasztforradalmárának már a születési évét sem tudjuk bizonyosan. Közmegegyezéssel választották az 1472. esztendőt, tehát az a Dózsa, akit Temesvár mellett a Kis-Temes jobb partján égettek meg (nem izzó vastrónon: ez az irodalmi Dózsa jelképe!) körülbelül 40—42 éves lehetett. Az idén ünnepeljük tehát születésének 500. évfordulóját. Még az arcát sem ismerjük. Az ismert met-szetek jóval később készültek.

Hogyan sikerülhet a szerzőnek a két véglet összekapcsolása? Úgy hisszük: ahhoz, hogy az olvasóhoz közelebb vigye könyve tárgyát, az egyetlen járható utat választotta: az eszmétörténetet.

Kétes vállalkozásnak tűnhet felkutatni azokat a tanúságtételeket, amelyek a paraszti tömegek eszmévilágát, ideológiáját hordozzák. „A parasztok gondolatvilágában élő tudati elemek, adott szituáció hatására (keresztes háború, az elnyomás hirtelen hangsúlyozódása, a ferences barátok szociális cél-

VARGA RÓZSA: Keressétek, ami összeköt. — Évtizedes kutatómunka gyümölcse ez a könyv, mely a magyar nyelvű publicisztika egyik érdekes kiadványának, a Csehszlovákiában megjelenő *Magyar Nap*-nak az „életútját” vázolja fel. A lapot elsősorban harcos antifasiszta, következetesen baloldali irányra teszi jelentőssé. Rangos munkatársak egész sorát foglalkoztatta: többek között József Attila, Veres Péter és Illyés Gyula írt a lapnak. A nem egészen három évig (1936 májusától 1938 októberéig) megjelenő újság olyan kommunista és baloldali írókat juttatott szóhoz, akiktől már alig-alig közöltek az egyre jobbra tolódó magyar lapok. A monográfia címe idézet Tamási Árontól. Varga Rózsa monográfiája kutatja a lap kisugárzását a magyar szellemi életre, s igyekszik feltárni utóéletét is. (*Madách Könyvkiadó, 1972.*)

TUDOR VIANU: Voltaire. — A „világosság századának” szellemóriását kevesen tudták olyan sokoldalú tömörséggel bemutatni, mint a néhány éve elhunyt román esztéta és irodalomtörténész. Tudományos igényű, olvasmányosan változja a filozófus, író és költő életét, ismerteti műveit, gondolatvilágát, s megrajzolja a korabeli Franciaország politikai, erkölcsi, kulturális képét. Külön fejezetet szentel a Voltaire és Antioch Cantemir, Dimitrie Cantemir költő fia közötti kapcsolatnak. A képekkel és idézetekkel gazdagon illusztrált, kismonográfiaként újrakiadott tanulmány megérdemelt volna egy előszót a kiadó részéről. (*Editura Albatros, 1972.*)

Csillagok Suomi egén. — Olyan kevéssé és olyan felületesen ismerjük a finnek költészetét, hogy nálunk eseményszámba megy e kis kötet meg-

* Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Hirdetés a Mohács előtti időről. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.

TÉKA

jelenése. Gellért Sándor — aki bevallottan csak a tartalmi hűségére törekszik — tizenkét költeményt mutat be, zömmel Uuno Kailas verseit. Bár közülük nem egyet a fordító érezhetően saját stíluseszményére gyúrt át, az ötvenöt vers híven reprezentálja a finn költészet hagyományörzőbb vonulatát, mely klasszicizáló és dekadens rétegeiben is sokat merít a népköltészetből. A fordítóban „új tárnákat“, bennünk új ablakot nyitnak ezek a versek: egy rokon, de mégis más szellemiség felé. (*Kriterion*, 1972.)

Zsizny Zsivotnih. — Királytigris és európai bölény, pápaszemés maki és orrszarvú színes képe vonja magára az állatbarátok — és ki ne lenne az? — érdeklődését a könyvesboltjainkban nemrég feltűnt kötet, a sorozat hatodik darabja borítólapján. Nemcsak a borítóban érdemes azonban elgöngyörködni; a számtalan kiadást megért Brehm-könyvek és az *Urania Tierreich* drága kötetei után ez az L. A. Zenkevics akadémikus szerkesztette összefoglaló állattani mű jellegzetesen az a terméke a szakirodalomnak, melyet a szakember is, az igényes természetbarát is haszonnal lapozgathat. Szövege világos, egyszerű, fogatékony nyelvismerettel is könnyen olvasható, az állatneveket és az ábrák magyarázatát pedig mindenütt közli latin terminológiával is. Ez az olcsón megszerezhető korszerű állattan nem hiányozhat egyetlen biológianár könyvtárából sem. (*Izdatyelsztvo Proszvescsenyije*, 1971.)

C. PUFAN: Probleme de surdo-psiologie. — „Tudomásunk szerint sem hazánkban, sem külföldön nem létezik e könyv szakmai értékét felülmúló alkotás“ — jelzi az előszóró Gh. Zapan, a Társadalom-és Politikai Tudományok Akadémiájának tagja. A

zatu prédikációi) meghatározott *gondolati mechanizmusokat* indítottak el“ — írja Szűcs Jenő, aki a történelem mélységében kutatja a modern ideológia, haza, hazafiság, nemzet, nemzetiség fogalmainak korszerű tartalommal való feltöltődését. S így folytatja: „Maguk az elemek jórészt szükségképpen a keresztény gondolatvilágból származnak (más motívumrendszer e korban a *szociális* problémák megfogalmazására nem is létezett!); a mechanizmus e gondolatvilág radikális értelmezésében állt, s ehhez indítékot a lappangó eretnekségek, a hivatalos egyház bizonyos áramlataiban élénk morális célzatú társadalomkritika, a középkori világ »levegőben lévő« belső krízise, és a parasztok ösztönös-antifედალის »bibliamagyarázata« együttesen, egymás közt megállapíthatatlan arányban szolgáltatta.“

Nagyon kevés, közvetlenül a felkelőktől származó írásos emlék maradt fenn: Dózsa táborából kelt néhány levél és kiáltvány. Csupán ennyi. Dózsa híres ceglédi beszédét is csak közvetve, humanista szóáradatba ágyazva ismerjük: Stefan Stieröchsel-Taurinusnak, Tubero horvátországi bencés apátnak és Gianmichele Brutónak, Báthori István történetírójának műveiből. A beszéd gondolatmenete mindháromban azonos, a parasztság sanyarú helyzetét ecseteli vad színekkel, „de nem új állapotot akar teremteni, hanem a régi jót visszaállítani“. A beszéd elemeit Dózsa feltehetőleg az előző parasztfelkelések és népi mozgalmak ideológiájából, fegyvertárából kölcsönözte.

Ugyanígy senki nem vezetett „jegyzőkönyvet“ a Zápolya János és Dózsa között lefolyt kihallgatás-párviadalról Temesvárott, a kivégzés előestéjén.

Nemeskürty egymás mellé helyezi a ceglédi „programbeszéd“ három változatát, hogy az olvasó mint önkéntes kutató maga is összevetesse őket. Noha mindhárom nemesi pártállású tollforgatótól származik, átsüt rajtuk a felkelés dinamikája, az az erő, amelynek — úgy hisszük — tudatában volt Dózsa György és fivére, Lőrinc pap s az általuk vezetett sereg. A keresztetek magukat „kiválasztottak“-nak tartják: egyszerre megsemmisíthetőnek vélik a külső ellenséget, a törököt, s a belsőt, a nemességet. A kor eszmerendszerében: Isten azért szabadította rájuk a törököt, hogy megbüntesse a nemességet kegyetlenségeiért, istentelenségeért. Végig e gondolat jegyében küzdenek, kurucoknak (kereszteteknek) nevezvén magukat. A kuruc név utóbb egész természetesen módon öröklődik át Rákóczi katonáira, nem egészen két század múltán.

A korszakkal foglalkozó történész író mindjárt a felkelés elején fogas kérdésebe ütközik: miért esett Bakócz Tamás választása pontosan erre a dálnoki közvitzére, erre a viszonylag ismeretlen végvári védőre, aki eladdig a Duna mentén teljesített katonai szolgálatot, s derekasan harcolt a török bebecsapások ellen?

Nemeskürty sem kerülheti meg ezt a buktatót. Nagyjából összegezi a feltételeket: Dózsa mint Szendrő várának védője ismeri a törökök harci modorát, épp akkor járt fenn a királyi várban, hogy átvegye Ulászlótól a magas kitüntetést, melyet vitézségeért kapott, esetleg beajánlották a bíborosnak,

ezenkívül számításba kell vennünk Bakócz ellentéteit a főurakkal és a főpapsággal stb. Ugyanakkor néhány kézenfekvő összefüggés elkerüli a figyelmét.

Hunyadi János 1456-os belgrádi (nándorfehérvári) hadjárata óta nem hirdettek kereszties hadjáratot Magyarországon. Ilyen tömeges jelentkezésre senki nem számított, tegyük hozzá, főleg a jobbágytömegek ilyen nagyarányú részvételére. Kellt tehát valaki, aki e tömeget megfegyelmezi, harc képes egységekké kovácsolja, aki ért nyelvükön. A népi származású Dózsa alkalmasnak tűnhetett erre a feladatra.

Ismerjük Bakócz „alacsony“ származását, a biboros és a köz- és egyházi méltóságok kölcsönös gyűlöletét. Világos, senki nem vállalta volna, hogy a kereszties hadak katonai parancsnokaként Bakócz beosztottja legyen. A királyság első egyházi méltóságának viselőjét X. Leó pápa teljhatalommal ruházta fel a kereszties hadjárat idejére.

Bakócz tehát olyan embert szeretne a kurucok vezéréül, aki viszonylag jelentéktelen, akit nem értenek a pártok közötti torzsalkodások, aki ismeretlen, és alacsony rangja folytán Bakócz örök lekötözöttje is maradna. Kapva kap tehát a feltehetően beajánlott Dózsan. Hogy dálnoki Székely György, aki Dósa melléknévre hallgatott, mégsem lett az esztergomi érsek kreatúrája, azt elsőpró módon bizonyítja a felkelés három hónapja...

A szerző figyelmét Dózsa György szellemi arcképének felrajzolása köti le, ezért alig szól a felkelés katonai történetéről, az erdélyi hadműveletekről, melyeket Mészáros Lőrinc és Dózsa fivére vezetett. Talán e nagyon is célirányos ábrázolás folytán Nemeskürty előtt elsikkad néhány lényeges motívum.

Igy példálul a 174. lapon ezt írja: „Egészen különleges világ a Felső Tisza vidéke: Ung, Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, ahol szinte vértelenül diadalmaskodott a nagybirtokosok elleni forradalom. 1514 őszén harminchat nemesurat ítéltek birtokvesztésre a lázadásban való részvétel miatt. Mégsem egészen világos, miért éppen itt és nem másutt volt ennyire egyértelmű a kisbirtokosok, a kis- és középnemesek csatlakozása a mozgalomhoz?“ Bár Molnár Erik egyik tanulmányában figyelmeztet, hogy a feudális anarchia egyenes arányban nő a központi hatalom gyengülésével, véleményünk szerint más tényezők is közrejátszottak ebben. A politikaiak mellé oda kell sorolnunk az etnikaiakat és a szociálisakat is. A lengyel, ukrán, román kismemes vagyontalansága, kiszolgáltatottsága révén nem érzi magát a „nemesi nemzethez“ tartozónak. Sorsa lényegében saját jobbágyaiéhoz hasonló. Birtokait a Drágffyak, Zápolyák, Báthoriak, Werbőczyek kaparintják meg. Helyzetük etnikailag, társadalmilag egyaránt hátrányos, szabadságjogaik illuzórikusak. Ezért csatlakoznak ilyen nagy számban Dózsa György hadához. S hogy állításunk ne maradjon indokolás nélkül, elég utalnunk arra a felkelésre, amely néhány évvel később (egészen pontosan 1564-ben) tört ki ugyanezen a vidéken Karácsony György vezetésével, vagy a Rákóczi-féle szabadságharcra, melynek népi bázisa pontosan er-

szerző elsősorban a hallási fogyatékosok társadalmi rehabilitációjának kérdéseit állítja előtérbe; tanulmányozza és értékeli a harmonikus beilleszkedés lehetőségeit; felhívja a figyelmet azokra a prediszpozíciókra és különleges képességekre, amelyek birtokában a hallási fogyatékosok magasabb szinten vehetnek részt a hasznos társadalmi tevékenységben. A mű ismerteti a szurdó-pszichológia terén elért új eredményeket, s ez teszi gyakorlati kézikönyvként is értékesé a szakemberek számára. Második kötetét érdeklődéssel várjuk. (*Editura didactică și pedagogică, 1972.*)

VALERIU BRANIȘTE: *Amin-tiri din închisoare.* — A hazai memoárirodalom új terméke, az Osztrák—Magyar Monarchiabeli román nemzeti mozgalom egyik vezető személyiségeinek, Valeriu Braniștének a váci és szegedi börtönben írt visszaemlékezéseit közvetíti a mai olvasónak — több mint négy évtizeddel a szerző halála után. A könyv dokumentumértékű képet nyújt a korabeli erdélyi, bánági és bukovinai román nemzeti törekvésekről, a Memorandum-perőről, a román vezető körök belső konfliktusairól, a passzivitás és az aktivizmus képviselőinek viszonyáról. Megjelenik előttünk annak az értelmiségnek az életformája, mentalitása és politikai orientációja, amelynek oly nagy szerepe volt a románság nemzeti felszabadulásának kivívásában és a nemzeti egység megteremtésében. Különös figyelemre tarthatnak számot Braniștének a magyar progresszióval, Jászi Oszkár *Huszadik Század*ának körével létesített kapcsolataira vonatkozó részek. A kötethez Miron Constantinescu és Alexandru Porțeanu írt bevezető tanulmányt, amely a marxi történelemszemlélet fényében

TÉKA

értelmezi — gyakran kritikai szempontból — mind a kor döntő eseményeit, mind a szerzőnek és elvbarátainak tevékenységét. Valeriu Braniște emlékirata értékes adalékokkal gazdagítja a kelet-európai nemzeti mozgalmak történetét. (*Editura Minerva, 1972.*)

VASILE SENCU: Peșterile Comarnic și Popovăț. — Aki csak egyszer is látta karbidlámpák fényében csillogni barlangok cseppköveit, belélegezte hűvös-nyirkos, mégis üdítő levegőjüket, örökké visszavágják e „földalatti tündérvilág” csarnokaiba, és meg tudja érteni az újabb és újabb feltárásokra induló, minden áldozatvállalásra kész speleológusokat. Vasile Sencu albumalakú könyve 116 remek fekete-fehér felvételen ad ízelítőt a Bánsági hegyvidék két szomszédos gyöngye, a Komárniki és a Popováci barlang szépségeiből, mintegy illusztrálva és kiegészítve a képet, melyet Balogh Ernő a harmincas évek óta *Cseppkő világ* című könyvének megjelenéséig (1969) avatott kézzel és nagy szakmaszeretettel megrajzolt róluk. (Nem véletlenül szerepel az irodalmi utalások között négy tétellel.) Szerencsés szerzői-szerkesztői döntés volt a szöveges részt csupán a föltétlenül szükséges harminc oldalba sűríteni, a német és francia nyelvű összefoglaló révén pedig a könyv hatósugarát az ország határain túlra is kiterjeszteni. (*Editura Academiei, 1972.*)

Goethe versei. — Kis terjedelem, gazdag tartalom — ez jellemzi a *Lyra Mundi* sorozat mindegyik kötetét. A mintegy 400 verset tartalmazó Goethe-kötet átfogó képet nyújt a német költő lírájáról, annak tartalmi és formai gazdagságáról. Külön érdekessége, hogy bepillantást enged a magyar Goethe-kultusz történetébe. A

ról a, mai szóval élve, „nemzetiségi területről” táplálkozott leginkább.

Nemeskürty érzésünk szerint néha láthatatlan ellenséggel küzd, visszafelé vagdalkozva az időben. Több helyen igyekszik bizonyítani, hogy a lázadók pusztításai minimálisak: „Egyenesen csudálni való, hogy ilyen hatalmas embertömeg ilyen kemény fegyelemben maradt, pedig nem is mondható kiképzettnek; a jó ügy iránt érzett lelkesedésük, eszméik ennyire fékeztek indulataikat [...] néhány látványos kivégzésen vagy kilengésnek tekinthető atrocitáson kívül semmiféle véres borzalom a parasztok lelkén nem száradt.” (169.) Véleményünk szerint nem ez a legfontosabb egy parasztmozdulás folyamatában. Minden felkelés, óriási tömegmozgás a középkor folyamán (hogy csupán ennél a korszaknál maradjunk) óhatatlanul is pusztításokkal jár együtt. A keresztések logikája egyszerű: „aki nincs velünk, az ellenünk.” A nemesség vagy elmenekül, vagy a felkelők dühétől tartva színlag hűséget esküszik nekik. Sokkal lényegesebb az, hogy mit is pusztítanak el tulajdonképpen: megsemmisítik a nemesi, kolostori levéltárak kataszteri anyagát, ezzel törölve el a kötelezettségeket. Nagyon is tudatosan, semmilyen eszköztől meg nem riadva igyekeznek céljaikat megvalósítani. Különbösen is szemükben a török és a népnyzűző nemesúr *egyformán ellenség*, akit megölni a kor erkölcsi szerint nem bűn. Nem az esetleges etnikai együvértartozás (nemes és jobbágya) fontos a középkori lázadó szemében, hanem az osztálykorlátok áthágása és ledöntése. A „náció” szón inkább politikai és *osztálytartalmú*, mint etnikai és népgyűjtő fogalmat értettek.

A könyv nagyon is tiszteletreméltó módon kíséri végig Dózsa és kereszties hadának öntudatosodási folyamatát az irodalomtörténész, az esztéta eszközeivel. Megpendíti például a tudati formák radikalizálódása és a későbbi reformáció közötti kapcsolat lehetőségét, mintegy sejtetve, hogy az új vallási tanok befogadása sokat köszönhetett a nagy parasztháború ideológiájának.

Nemeskürty István könyve katalizátorként hat a történelmi kutatómunka folyamatában, új összefüggések feltárására serkenti és ösztönzi a történészeket.

Sebestyén Mihály

A valóság igézete

A századvégi Kolozsvár irodalmi-művelődési életének lelkes bűvára, Kozma Dezső különböző folyóiratokban közölt tanulmányai és a Petelei-kismonográfia megjelentetése után újabb munkával* igyekszik elmélyíteni, átfogóbbá tenni ismereteinket ezekről az évtizedekről. Maga a szerző így vall erről az „Előljáróban”: „Könyvemben megkísérlem

* Kozma Dezső: A valóság igézete. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1972.

TÉKA

érezkelteni a múlt század végi Kolozsvár szellemi légkörét, azt az irodalmi-művelődési pezsgést, amely ebben a városban csaknem száz esztendővel ezelőtt elkezdődött. Bizonyítani szeretném: itteni íróknak, hírlapszerkesztőknek és tudósoknak — a szerény lehetőségekhez mérten — sikerült e vidéki városban szellemi központot teremteni s ezzel párhuzamosan a kor egyetemesebb törekvéseit is figyelemmel kísérni.

Talán mondanom sem kell, hogy az összképnyújtás igénye nélkül vállalkoztam erre a számvetésre, s azt is megvallom: tanulmányomat egy jóval terjedelmesebb munkából szakítottam ki. Bár az utolsó mondatot a szerző *mentségének* is felfoghatnók, szerintem erre nincs szükség, mert a kismonográfia nagyon jól érzékelteti mindazt, amire Kozma Dezső vállalkozott.

Magam pontosan egy évtizeddel ezelőtt, Petelei István publicisztikájának tanulmányozása rendjén próbáltam alaposabban megismerni történelmünknek ezt a mozgalmas és jellegzetes korszakát. Ebben a korban — a dualizmus korában — stabilizálódott a magyar reakció, majd egyre szembetűnőbben törtek felszínre a kiegyezés válságának jelei. A politikai harcok küzdőtere mindenekeelőtt a parlament, de ugyanakkor a korabeli hírlapokban is hevesen dúlt a közéleti harc. S bár a tőkés sajtó már kibontakozásakor végleg háttal fordított a magyar újságírás tiszteletre méltó reformkori hagyományainak, s egyre inkább korrumpálódott, mégis jellemző adalékul szolgál ahhoz, ami ebben a korban történt — és nem történt —, éppen azért, mert hű tükrre volt ennek a polgári társadalomnak.

Mindetz a teljesség, az „összképnyújtás” igényével bemutatni aligha lehet egy kismonográfiában, különösen akkor, ha az ráadásul sok szempontból úttörő vállalkozás is. Eppen ezért a szerzőnek nagyon gondosan kellett összeválogatnia, megrostálnia anyagát, hogy a sokatmarkolás veszélyét elkerülje, de azért a lényeges kérdéseket se hagyja érintetlenül. Hasonlóképpen vigyázni kellett, hogy ne essék a történelmietlenség s ezzel kapcsolatban a túlértékelés vagy a lebecsülés hibájába. Ez pedig korántsem volt könnyű feladat, de a könyv biztonsága szerint Kozmának mindezt sikerült megvalósítania.

A kismonográfia első fejezeteiben (*Szociális küzdelmek; A tudományosságért*) a szerző Erdély — elsősorban Kolozsvár — szociális meg tudományos és művelődési kérdéseit tárja fel. Az első negyven lap tehát lényegében az „expozíció”, melynek kifejtésére a könyv gerincét alkotó harmadik fejezetben (*Hírlapok, hírlapírók*) kerül sor. Természetesen nincsen szándékunkban külön foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, csupán ízelítőként idézünk azokból az írásokból, amelyek az *együttélő lakosság* egymásraultalását hirdetik. „Meg vagyok győződve — írja Dózsa Endre —, hogy az amúgy is csak mesterségesen szított gyűlölet magánál a nép-nél a szeretetnek adna tért, s a konkolyhintók a Mezőségei természetén talajra találnának.” S Petelei István is a nemzetiségek megbékélésének, együttműködésének eszméjéért száll síkra: „Természetesen minél áldásosabb lenne, ha nem volna szó

kötet nagyszámú fordítója közt Arany Jánostól a Nyugat első és második nemzedékéig és a mai fordítóig megtalálhatjuk mindazokat, akik mesterien tolmácsolták anyanyelvünkön a 140 éve halott költőóriást. (*Európa, 1972.*)

NAGY LÁSZLÓ: Eg és föld — Oratórium. — Véges és mégis végtelen dialógus Nagy László oratóriuma. Jelképes és valóságos költői dialógus, eg és föld — atya és fiai között. A rosszról, a megrontóról, a jóról, a tisztaságról — mindarról, ami élet. A földi és emberi élet ismert formái éppúgy, mint a földtől elszakadó, a határtalanba zuhanó és emelkedő fémburokba zárt élet, az eget áthatító pályákon. Im-már szétválaszthatatlan az emberben ez a kettősség: legyőzni a magasságot, „megtagadva” a szilárd anyaföldet — és mégis visszavágni oda, mert a mélységet csak a föld sugallja. De hiába minden kérő-hívó szó, átok, kitagadás. Fiai a földnek kiléptek a mindenségbe, új törvények elé mennek, bátran felülről nézve mindazt, amitől csak látszólag tudnak elszakadni. Félelmetesen idősebb, ragyogó költői mű. (*Szépírodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

FRIEDRICH DÜRRENMATT: Arckép helyett. — Ebben a kötetben helyet kapott írásai eddig kevésbé ismert oldaláról mutatják be Dürrenmattot: a széles, humanista műveltségű kritikus arcvonásai bontakoznak ki. Az élettrajzi vonatkozású írások mellett Dürrenmatt fő alkotásterületével, a színházzal foglalkozó különféle műfajú állásfoglalásai, esszéik, kritikák, előadások sorakoznak a válogatásban. Tárgyalja más írók színműveit csakúgy, mint a sajátjait, s mindezt ugyanabban a rá jellemző szellemes, csipős, öngúnyt sem nélkülöző stílusban. Ezek az írások oly

TÉKA

módon szórakoztatnak, ahogy a magvas gondolatébresztő fejezetek, még ha „tézisek” is, mindig lebilincselik az olvasót. (*Európa, 1972.*)

GHEORGHE MOCA—MARIA-NA DRĂGHICI: — *Documente de drept internațional public. Culegere de texte, Vol. I.* — A nemzetközi közjogi dokumentumok gyűjteményét a szerzők úgy válogatták össze, hogy az olvasó egyben a legfőbb nemzetközi jogelvek időszzerű kérdéseiről is tudomást szerezhesen. A köztölt szerződések egy része a diplomáciai és konzuláris jog problémáiban is eligazít. A kötet tartalmazza a hazánk külügyminisztériumának megszervezéséről és működéséről intézkedő dekrétumot, valamint a Romániában élő idegen állampolgárok jogi helyzetét szabályozó törvényt. (*Centrul de multiplicare al Universității din București, 1972.*)

Néger kiáltás. — Irodalmi és politikai antológia. — „Nincs semmi meglepő abban, hogy az ürrepülés idején egy olyan kontinens fiai gazdagítják az emberiség egyetemes kultúráját, ahol a természettel vívott mindennapi harc még az élet alapkérdései közé tartozik” — írja az antológiát szerkesztő és fordító Simor András a kötet előszavában. De nemcsak erről van szó, mert a négerség kulturális felszabadulása, mindennapos harca párhuzamos irányú a nemzeti felszabadulással és fejlődéssel. Ebből eredően az ősi versek és a mai politikai dokumentumok, novellák és társadalomtudományos esszék egymás mellett és együttesen, tehát híven tükrözik egy világ-részt, az új Afrika arculatát. Azét az Afrikáét, ahol immár „feltartóztathatatlanul megindultak a néger proletárok” az emberi fejlődés és haladás útján. Szervesen illeszkedik eb-

viaskodásról, ha mind a hárman együtt küzdenének a közös jólétért. Mi így óhajtjuk. Eljön ennek is az ideje. Hiszünk benne.”

A kismonográfia másik nagy fejezete (*Reprezentiv műfaj: a novella*) már nem kapcsolódik olyan szervesen a korábbi fejezetekhez. Jóllehet Bródy Sándor, Malonyai Dezső, Thury Zoltán meg Kovács Dezső irodalmi munkásságának bemutatása elősegíti az „összkép” kiszélesítését, ám semmi esetre sem az elmélyítést; mindössze félszáz lapon aligha lehet elmélyülten megvizsgálni négy író munkásságának kisebb-nagyobb periódusait, s éppen ezért (mivel itt úgyis kevesebb újat tud mondani, mint az előzőkben) jobb lett volna nagyobb teret szentelni a megelőző fejezeteknek.

S bár — amint már említettem — egy sok szempontból úttörő jellegű kismonográfiától nem várható az „összképanyújtás”, s éppen ezért nem is volna idomos hiánylistát összeállítani (főleg, ha a szerző megvalósítja mindazt, amire vállalkozott), mégis úgy vélem, foglalkoznia kellett volna Kozmának a *Kolozsvár* című lap Peteleit időben követő szerkesztőivel, Hegyesy Vilmossal meg Hindy Árpáddal is. (Talán nem véletlen az, hogy nem sokkal Petelei távozása után munkatársai mind megválnak a laptól. A monográfia ezzel kapcsolatban csak annyit ír: „Malonyai Dezső és Gyalui Farkas továbbra is megmaradnak belső munkatársnak, a tárcarovatot pedig a jótollú újságíró, Bede Jób veszi át.”)

Jó volna tudni azt is, hogy kinek ilgyünk Bródy Sándor kolozsvári tartózkodását illetően; az író maga azt írja: „*egy esztendeig tapostam gránitját*”, a Bródy-életrajzok többsége viszont *három évet* emleget. Kozma pedig azt kérdi: „Miért maradt itt több mint két évig?” (Korábbi kismonográfiájában még így ír: „1889 januárjától 1890 áprilisáig újságíróskodott Kolozsvárt Bródy Sándor, a modern magyar próza bátor tollú úttörője.” — Valószínű, ezt kell elhinnünk.)

Az itt megemlített apróságok nem csökkentik e kismonográfia értékeit. Kozma Dezső szorgalmas kutatása és a tévedés kockázatát is vállaló elemzései meg hipotézisei révén ismereteink erről a korról jelentősen meggyarapodtak. Ez pedig eredménynek egyáltalán nem lebecsülendő.

Szász Lőrinc

„Minden megvan”

(Ottlík Gézáról)

Mi ez a „minden”, ami oly sok rettenet, megaláztatás után is „megvan”, nem foghatóan, de a foghatóanál is bizonyosabban, hisz életmű épülhet reá: az Ottlík Gézáé?

Egyetlen kötetben elérne az, amit írt, néhány mondattal vázolható az, amiről mesél. De végső

TÉKA

soron nem erről van szó. Pontosabban: erről is szó van. Arról a határszéli, a szó legteljesebb, konkrét és jelképes értelmében egyaránt határszéli iskoláról, mely élete egy szakaszának, a serdülőkor éveinek s a század legjelentősebb magyar könyvei között bizonyosan fennmaradó regényének, az *Iskola a határon*nak színtere. S arról a világról, melyből megérkezik ebbe az iskolába, s amelybe innen visszatér, illetve: visszatérne. Ez a világ ugyanis egy termékeny képzelet káprázata csupán, egy gyermekkori, lebegő képzet-világ, ahol a dolgok, tények, tárgyak, emberek a helyükön vannak, a saját, kiérdemelt helyükön, s közöttük megnyugtató biztonsággal igazodnak el a cselekvő: író és olvasója. E képzet-világ egy eltűnt idő képeiből látszik megépülni, melyek fényt, hitelességet, értelmet épp azáltal kapnak, hogy művészi rendbe szervezeten jelennek meg, Ottlik őket nem a hangulatok, érzelmek, reflexiók szavaival széljegyzeteli, hanem megjeleníti, élénk állítja úgy, hogy közben a megjelenítés nehézségeit is tükrözteti. S ezek a nehézségek az írói magatartás egyébszéből fakadnak, s annak egészét áthatják. Hogy milyen módon, azt érzékeltesse az *Iskola a határon* egy kiragadott mozzanata. A katonai alreálba érkező Both Benedek, vagyis Bébé a második nap estéjén döbben rá, hogy a világ, melyet addig érteni vélt, különös, zavaros tüneteket produkál, üvöltöző tiszteket s tiszthelyetteseket, felsőbbévesek terrorját, kiszolgáltatott emberkéket, csupa olyan tényt, mely a dolgok addigi, „gyermeki” rendjébe sehogy sem illeszthető be, s így megkérdőjelezi az egész addigi — talán csak illuzórikus — rendet. Ez a kérdőjel árnyékolja például *A Hegy Lelke* (1938) című novellát, ahol a fiatalember ezt a tanulást jegyzi föl: „Semmi sincs sehogyan”, s ez mondatja az *Iskola a határon* egyik hősével, Szeredyvel, 1957-ben, harmincnégy év múltán: egész addigi élete fölösleges viszontagságok sorozata, az igazi (és óhajtott) valóság a gyermekkoré, a katonai nevelőintézet, a „cöger” előtti életé. Ottlik ezt az árnyékot kívánja eltüntetni, átvilágítva, mögéje nyúlva, a szenvedéstörténet értelmét keresve. S ez is a megjelenítés nehézségei közé tartozik, ez a fajta értelemkeresés, mely tudja, hogy „tájékozatlansága” nem egyszemélyes ügy, s értelemkeresésnek és megtalált értelemnek több módja s változata lehet.

Az *Iskola a határon* történetét is többen mesélik el: Bébé, a festő, aki a *Hajnali háztetők* című regénynek is „előadója”, (az író- és iskolatárs Örley Istvánt idéző) M., vagyis Medve Gábor, s a háttérben ott van Szabek Miklós író is, aki az elbeszélés művészetében járatlan Bébét segíti tanácsaival (itt is, a *Hajnali háztetőkben* is). A látószögek váltása — mintegy a „semmi sincs sehogyan” cáfolatául — sugallja: minden többféleképpen van, minden többfelől megközelítendő. Persze, jótékony varázslat áldozatait vagyunk: „Szabek Miklós magyarázta egyszer nekem, hogy a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből” — mondja Bébé az *Iskolában*. Bébé? Ottlik? Mindenesetre: elhangzik ez a mondat, és — mint e fiktív író, Szabek Miklós megjegyzései általában (a *Hamis-*

be a kitűnő válogatásba népköltészet, ENSZ-dokumentum, táncjáték, politikai deklaráció, modern vers és gerilla-naplórészlet. Az ősi afrikai kultúrának igazi örökösei és folytatói szólnak meg az irodalom hullámhosszán — az ember szolgálataiba. (*Kozmosz*, 1972.)

KISGYÖRGY ZOLTÁN—VAJDA LAJOS: Köpechánya 1872—1972. — Szokatlan esemény irodalmunkban: két szakember — a baróti geológus és a kolozsvári munkástörténész — közösen tárja fel és örökíti meg a székely népelet egy jelentős gócnak ipari és társadalmi fejlődését. Az egymást váltogató magyar, román, német részvénytársaságok bányanyitásai és termelési eredményei, a bányamunkásság kialakulása, az 1929-es év sztrájkolónak hősi harca, majd a szocialista bányüzem nagyarányú fejlődése, a modern fejti módszerek és munkabiztonságtéchnikai megvalósítások s a külön fejezetben tárgyalt távlati programok felfigyeltetnek e tájra, ahol a helyszíni iparosodás előnyei mind az élet-színvonal, mind a kulturális felemelkedés szempontjából egyre érezhetőbbek. A két szerző felkészültségét a forrásokra utaló jegyzetek filológiai pontossága is elárulja: ez a helytörténet bővülő üzemtörténet minden más átalakuló vidék tudományos felmérése számára is példaadó. A rajzokat Bodó Erzsébet, a fényképeket Kászoni Lajos és Bartha Árpád készítette, az előállítás nehéz feladatával az új sepsiszentgyörgyi nyomda birkózott meg, egyelőre túl sok sajtóhibával. (*Köpecsi Bányavállalat*, 1972.)

VASILE REBREANU: A nagy herceg. — Jelképes cím. A *kis herceg* íróját nevezi így a szerző. Azt az íróembert, aki repülőjéről sokkal többet meglátott a tájban, az emberben,

TEKA

mint sok földönjáró kortársa. Rebreanu földönjáróként kortársa és követője a Nagy hercegnek. A tájban, az emberben lappangó értékeket, gondolatokat vallatja és bontja ki rövid írásaiiban-vallomásaiban, a történelmi múlt, az izzó jelen, a mai táj és benne a mai ember gondoljai-gondolatai-érzései lobbannak fel. Könyvekről, íróról, barátokról, tegnapi és mai emberekről, tettekről, évszakokról, hangulatokról, fákról, folyókról, távoli és közeli országokban tett utazásokról szól a kötet. Vasile Rebreanu írásai már-már a szabadvers határán mozognak, rendkívül szerencsésen ötvözik a publicisztikát a lírával, a tömör, magvas gondolatiságot a könnyed mesélőkészséggel. (*Dacia*, 1972.)

KEMÉNY JÁNOS: Vásárhelytől Lazacorszáig. — „Üti emlékeimet nem azért vetem papírra — írja könyvének egyik fejezetében Kemény János —, hogy újból fölfedezzem olvasóim számára mindazt, amit világgjárók, turisták, pletykálkodók és szakemberek réges-régen fölfedeztek.“ Valóban, több útleírásból jól ismert vidéken halad át, Bécs, Salzburg, Párizs, London érintésével jut el a skóciai Don folyó partján fekvő Grandhome-ba: Lazacországba. Nem ezeknek a helyeknek megismertetésére törekszik, bár évtizedekkel előbbi útjainak felidézett emlékei, a viszontlátás élményei erre is módot adnak. Útjának hangulatosan elmesélt történetével érzékeltetni tudja a világon mindenütt átalakulásban lévő élet egy-egy, főleg Angliára jellemző pozitív és negatív vonását. Nem mélyül el a részletekben, nem a tapasztalt megnyilvánulások, jelenségek okait kutatja — benyomásairól számol be, különösen azokról, melyek az embert, a civilizációt szerető írónak mindenkor életideáit jelentenek. (*Dacia*, 1972.)

játékosok és Hűség című novellákban is) itt is ars poetica-ként olvasható. Ez a Szebek Miklós az, aki (a *Hűségben*) régi barátja történetét hallgatva, így szól közbe: „Ej! Az nem érdekel, hogy mit éreztél! Azt tudom úgyis. Marhaságokat éreztél, Zoli. Mert nem olyan fontos az egész.“ „Melyik szobában voltatok?... Ki állt, és ki ült? Mondd el pontosan.“ Legalábbis: a pontosság igényével. Mert — az *Iskola a határon* esetében — nem az, nem csak az a fontos, hogy ki mit érez, hiszen a „cóger“ embertelenségét többé-kevésbé egyformán érzik, hanem az, hogy ezt a határszéli állapotot *hogyan* élük meg, s *hogyan* őrzik meg ott is, mégis azt a (belső) szabadságot, mely nem pusztán biológiai, hanem emberi megmaradásra képesíti őket. „Talán a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt — mondja Ottlik (illette Bébé) —, mert többről van szó. Követlenségről, tehermentességről. Az érzékelés szabadságáról, hogy birtokba vehesse a világot. Ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak számon, és ne tartsanak semmilyen módon rabságban, hanem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül.“

A „hogyan őrzik meg“ — Ottlikkal szólván — nem egészen „helyénvaló kifejezés itt, mert többről van szó“, arról is, hogy ez a képesség éppen itt fejlődik ki bennük, úgy, hogy látszólagos passzivitásuk, az egész „cóger“-ügyet tanúként elszenvedő magatartásuk mögött éber s nyitott értelem működik, hisz amint utóbb a visszaemlékezés, a tények rekonstrukciója, a látószög-váltások lehetőségéből kiteszik, nem egyetlen, hanem több, sőt egyetlenben is több emlékezet képes pontosan megjeleníteni a történeteket, e tudati konstruálással adva értelmes formát a rend nélkül kavargónak, a fölöslegesnek is vélhető viszonttagságoknak. De a pusztá megismerés öröme is többről van szó, arról, hogy nem csupán e viszonttagságok *ellenére*, de *általuk is* „minden megvan“, mert éppen a „cóger“ ösztökelte őt (őket) az antihumánus határaitól való elrugaszkodásra, emberi tartalmak felé, s készítette az alttaláló-nevelde ellenében *más* eszmények és értékek kimunkálására. Így van meg az, ami a fontosnak tűnő eseteken és tényeken túl igazán lényeges. S épp e foghatatlanul jelenvaló minősítésében különbözik Ottlik *Iskolája* leginkább attól, amivel — a hasonló élményanyag okán — rokonítani szokás: Musil *Törlessétől*. Musil egy analóg módon működő mechanizmus irracionálisától megrettenve fogalmazza meg, illetve fogalmaztatja meg kamaszhűséggel, Törlesszel a tanulságot: ez a romboló „irració“ a személyiség homályából szabadulhat föl, tehát a személyiségnek e mélyrétegei „racionális“ normákkal megfélemezendők. Ottliknál viszont megőrzésről van szó: a személyiség latens tartalmainak, az épp hogy nem rombolásra, de (leegyszerűsítve mondjuk így) jóra képesítő hajlamainak, tartalmainak a megőrzéséről, mely autonómiájának belső, s lehetőség szerint cselekvésben objektíválódó jelentőséget ad. A gyermekkor „rendes“ világának, voltaképpen: egy virtuális világnak az idézése ezt a képességet, ennek a képességnek az atmoszféráját hivatott érzékeltetni, a személyes múlt kitágításával, történe-

lembe-kapcsolásával pedig e képesség történelmi hagyományait és esélyeit is.

S ezzel a rögtönzött párhuzammal talán közelebb kerültünk ahhoz a „mindenhez“, ami mégis „megvan“, s amiről Ottlik, nem közvetlenül kimondva, de mindvégig s elsősorban beszél, ami az élménykör (katonaiskola, polgári lét) egyneműségén, a motívumok, epizódok (például az *Iskola a határon*, illetve *A Drugeth-legenda*, *Apagyi* című novellák) ismétlődésein túl, írásait szerves egységbe kapcsolja össze, megépíti, s a kimondhatatlan kimondásának kísérletévé: ennek az *igazán* lényeges emberi tartalomnak a *megjelenítésévé* teszi, s a tömörséget, jelzészerű szerkesztést, szcenikát e „mögöttes“ gazdagsággal tölti föl.

De „hogyan jelentsem hát“, töpreng Jacobi, a *Minden megvan* című novella (1968) hegedűművésze, aki „az angyaloknak kémkedett az emberi világban“, mikor ez az igazán lényeges „megelőzi a nyelvet, a hegedűsöt“, s mégis megvan, nem foghatóan, de a foghatónál is bizonyosabban, hiszen életmű épülhet reá: az idén hatvanéves Ottlik Gézáé.

Zirkuli Péter

A matematikai absztrakció költészete

Mielőtt Vekerdí László könyvéről* szólnék, hadd mondjam el, hogy szerény házikönyvtáramban több a csillagászattal, atomfizikával, orvostudománnyal, matematikával foglalkozó mű, mint például a regény. S ez nem véletlen, hiszen a gyergyószentmiklósi gimnáziumban annak idején olyan tanáraink is voltak, akik föltárták előttem a tudományok szépségét, költészetét, majd pedig a kamaszkor viharában fölébredt kételkedés késztetett arra, hogy megpróbáljak mindennek a végére járni. Tudományos érdeklődésemet nemhogy csökkentette volna az írói törekvés, ellenkezőleg — mélyítette. S ma már talán nem felelőtlen hengegés, ha elmondom, hogy tizenkilenc évi töprengés és matematikai önművelés után sikerült fölfognom Bolyai János geometriájának lényegét, s csak ekkor volt merszem egy rövidke lírai jegyzetet írni „a geometria Leninjéről“.

Érthető tehát, hogy roppant érdeklődéssel és nagy izgalommal vettem kézbe Vekerdí László — szakmámtól oly távol eső témájának látszó — művét, amely a Kriterion „Korunk Könyvek“ sorozatának második kötete (az első Marx György *Gyorsuló idő* című könyve volt). Itt, egy mondat erejéig bár, ki kell térnem a Kriterion ténykedésére is. *Új Élet*beli „Jegyzőkönyveimben“ néhányszor elmarasztaltam a kiadót egyért-másért, s talán nem joggalanul; e sorozatáért azonban a legnagyobb el-

TÉKA

NAGY ISTVÁN: A piros szemű kiskakas. — Tülnyomó-részt felszabadulás előtt írt novelláknak az iskolai oktatók kiegészítő mintapéldáit tartalmazza a *Tanulók Könyvtára* sorozatban megjelent kötet. Nagy István életének, nevelisztikájának bemutatásakor minduntalan szóba kerülnek a kötet darabjai. *Az enyedi prikolics*, *A piros szemű kiskakas*, *Jancsi és a szerencsepátko* például az író életútjához kapcsolódnak — hivatkozott rájuk a *Tanulók Könyvtára*-ban is megjelent önéletrajzi regényében —, a *Semleges Vig Péter*, *Az öreg Máté és a „Stop“*, *Ami felér egy győzelemmel*, *Örkődnek az öregek* pedig a munkásmozgalom aktív harcosához, irodalmi tevékenységével a soron levő feladatokra ösztönző alkotóhoz visznek közel. Megmagyarázhatatlan (Sóni Pál, az előszó készítője említést sem tesz róla), miért nem tartalmaz a válogatás egyetlen 1953 után született elbeszélést sem. (*Dacia*, 1972.)

GOETHE: Götz von Berlichingen. — Goethe fiatalkori drámája nemcsak irodalomtörténeti érték: inkább könyvdrama, mint színpadi előadásra alkalmas mű, gondolati gazdagsága kárpótol a dramaturgiai hatások hiányáért. A szabadság eszméje, megvalósulásának lehetősége ma is éppoly élesen foglalkoztatja az embereket, mint Goethe korában. A mű főhőse, a korlátlan egyéni szabadságot hirdető rablólovag Goethe számára jelkép. Annak a szabadságesszménynek tartalmát és szükség-szerűt bukkását jelképezi, melyet a felvilágosodás korának német polgársága, a Sturm und Drang-nemzedék nosztalgikusan idézett eszményének tekintett. A kötet utószavában Deák Tamás részletesen elemzi a kor és a fiatal Goethe eszmevilágát, a dráma maradandó értékeit. (*Kriterion*, 1972.)

* Vekerdí László: *A matematikai absztrakció történetéből*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

TEKA

Dr. VICTOR DUCULESCU: *Succesiunea statelor la tratatele internationale.* — Fontos nemzetközi jogi intézmény az államok jogutódlása. Hézagpótló Duculescu monográfiája, hiszen a szocialista Románia nemzetközi jogi irodalmából nem hiányozhat a kérdést alaposan tisztázó mű. A nemzetközi egyezmények utólagos joghatásai kiváltképpen az új államok megjelenésének korában rendkívül fontosak; a probléma sajátos vonatkozásai merültek fel az új típusú, a szocialista államok megjelenésével. Az új nemzetközi jogalanyok létrejötte elméleti vonatkozásban is sok vitatott nézet felmerüléséhez vezetett. (*Editura Academiei, 1972.*)

D. NEGOIU: *Tratat de chimie anorganică I—II.* — Régi hiányt pótol ez a három kötetre tervezett munka, melynek első két kötete megjelent. Szükségünk volt egy terjedelmesebb, de mégis átfogó jellegű kézikönyvre, amely a szervesetlen kémia problémáit a modern elméletek alapján, a jelenkori ismereteinknek megfelelően tárgyalja. Az első kötet (1050 oldal) azokat az általános kémiai kérdéseket tárgyalja, amelyeknek ismerete feltétlenül szükséges a szervesetlen kémia megértéséhez: az anyag halmazállapotai, az atom-molekuláris elmélet, az elemek periódusos rendszere, az atom szerkezete, a kémiai kötés, a molekulák elektromos és mágneses tulajdonságai, kémiai termodinamika, kolloid rendszerek, kémiai egyensúly, elektrokémia, kinetika, katalízis stb. A szerző mindenütt a kísérleti eredményekből indul ki, bemutatja ismereteink történeti fejlődését, valamint a tudomány mai álláspontját. A második kötet (1130 oldal) a nemfémeket tárgyalja. A hangsúly az illető elemek általános tulajdonságain van, de megfelelő mértékben kitér a gya-

ismeréssel kell adóznom, hiszen felmérhetetlen hézagot pótol közművelődésünkben.

Szóban forgó könyvében Vekerci ott és akkor kezdi a matematika történetét, ahol és amikor még nem is létezett matematika; elvisz a sumérokhöz, az arabokhoz, a sokrétű görög műveltségben pedig igyekszik fölfedezni a későbbi európai matematika kezdeteit. Időközben megismertet az antik világ gazdasági, társadalmi és művelődési életével is, hogy mélyebben megérthessük: hogyan juthattak el más vidékekre a babilóniai matematika törvényei, milyen összefüggések vannak a püthagoraszai számhármasság, Thalész és Theodorosz között, miért ragyog még ma is Eukleidész Elemeinek csillagzata. Valóban csodálatos és bámulatra méltó volt a görög antik világ, hiszen „a görög város teremtette meg az eszéből élő ember típusát”. Mennyire fölemelő lehetett a görög tudósok ellentmondásmentességre való törekvése! S függetlenül attól, hogy az eleata filozófia hívei voltak-e, vagy a püthagorizmust vallották, hogy a posztulációs módszert alkalmazták-e, vagy rádöbentek a számok ellentmondásos terheltségére, hogy az alogon gyökök fölött töprengtek, vagy a szerkesztés lehetőségein — valamennyien az Ismeretlent ostromolták, melynek sivatagjában oly magányos volt akkor is a legnagyobb ismeretlen: az Ember.

Vekerci művéből megértjük, hogy nem a véletlen műve volt Arkhütász „önmagától repülő” fagalambja sem. Én ezt a fagalambot tartom a legszebb emberi törekvések örök érvényre emelkedett szimbólumának, mely abból az időből való, mikor a költő, a drámaíró vagy a tudós nagyobb tekintély volt a hadvezérnél, mert míg az előbbieket a végtelen akarták meghódítani, az utóbbi csak városok, országok elfoglalására gondolt, s mit sem tudott például az infinitezimális számítás teremtő kinjairól. Vekerci azonban nem enged sokáig meláznunk, ropant szellemi izgalmat ígér a középkori tárgyaló fejezetekben is az Omár Khajjámától egészen Newtonig vezető úton. Eközben olyan kérdéseket kényszerít el-töprengeni, hogy az itáliai festők miért voltak egyben jeles matematikusok is, vagy hogy ha a XVII. században nem vezeték be a számítás technikában a tizedes törteket, és nem fedezik föl a logaritmust, ma mennyivel tudnánk kevesebbet a világról. A legizgalmasabb Vekerci könyvében — legalábbis számunkra — az, hogy az olvasó előbb-utóbb mindenképp eljut Bolyainak a matematikai absztrakció történetében játszott szerepéig, s így már az első oldalak után egyre gyakrabban teszi föl önmagának a kérdést: miként fejlődött a matematika Bolyai János elfojtott geometriai forradalmáig, és mi következett utána?

*

Vekerci László könyvét képtelenség néhány gépelt oldalon ismertetni, viszont összegezőként sem mernék olyan szokványos — bár helytálló — jelzőkhöz folyamodni, mint olvasmányos, mélyreható, átfogó stb. Így inkább azokra a gondolatokra térnék ki, amelyeket e könyv ébresztett bennem, illetve

azok közül is csupán egyre: a matematika oktató-sára.

Tényként kell leszögeznünk: manapság már matematika nélkül nem lehet egyetlen tudományágat sem művelni, sem pedig tanítani, kellő alaposággal megérteni és megérteni; s ez a művészetekre is mindinkább vonatkozik. Matematikai ismeretek nélkül ma már mind nehezebben képzelhető el a korszerű általános műveltség, s ez az írókra, az újságírókra is érvényes (l. George Steiner gondolatait a „szavakon túli nyelv“-ről a *Korunk* 8. számában). S lám, az összes tantárgyak oktatása között mégis épp a matematikáé a legelmaradottabb úgyszólván világszerte. A diákok panasza jogos: nem értik, nem szeretik, holott a matematika valóságos költészete az emberi gondolkodásnak. A hiba talán legfőképp az elavult pedagógiai módszerekben és a tankönyvek szárazságában keresendő. Hogy csak egyetlen példát említsék: a matematika oktatásával párhuzamosan miért nem tanítják a matematika fejlődését is? Még azok is, akik jártasak a matematikában, alig ismerik néhány matematikus életét, nem beszélve e tudomány egész történetiségéről. Mennyivel vonzóbb lenne a diákok számára, ha egy-egy képlet felfedezésének, kialakításának történetét is elmesélné a tanár; ha ismertetné például a számok eredetét, az algebrai kifejezések megszületését és további „karrierjét“. Valahol nagy tévedés történt a matematika iskolai oktatásában (talán csak annyit, hogy elfelejtettük idejében korszerűsíteni), s ez a tévedés egyre inkább megvaskosodik, hiszen például naponta használnak az újságok olyan megfogalmazásokat, kifejezéseket, fogalmakat, amelyekről éppen az újságíróknak fogalmuk sincsen, s írnak a kritikusok a Bolyaiak irodalmáról ipari mennyiségű esszét, glosszát, kritikát, anélkül hogy valamit is sejtjenének Bolyai alkotásának lényegéből.

Sürgősen változtatni kell a matematika oktatásán, módszerén, hiszen általános jelenség, hogy a diákok többsége valósággal viszolyg a matematikától, s könnyen elképzelhető, hogy ez a nemértés és nem-szeretés mennyire és milyen minőségben hat ki egész felkészültségükre. A matematika oktatása lényegében az általános műveltség elsajátításának kulcskérdése, különösen ha az általános műveltség fogalmát korunk tudományos-műszaki forradalmának összefüggésében próbáljuk értelmezni.

Vekerdi László könyve, mely e sorok írója számára nemcsak tudomány és tudománytörténet, de költészet is, „szellemi önéletrajzunk“ egyik legbensőségesebb fejezete, bizonyára másokban is hasonló gondolatokat ébreszt. És ez a legfőbb haszna.

Bartis Ferenc

TEKA

korlati kérdésekre is; az egyes anyagok előállítására és alkalmazására. A harmadik kötet a fémeket fogja tárgyalni, s mindhárom haszonnal forgathatók mind az iparban dolgozó vegyészek, mind pedig a kémia tanárok. Jó szolgálatot tehet az egyetemi és a fokozati vizsgákra való felkészüléskor is. (*Editura technicá*. 1972.)

ANTAL IMRE: Bibliográfiai adatok Csíkszereda történetéhez. — Egy csíkszeredai tanár példaadó módon figyelmeztet arra, hogy a sokfelé meginduló helytörténeti kutatások legfontosabb előfeltétele a szóban forgó helység vagy táj eddigi feldolgozásainak ismerete. Egyetlenegy város — Hargita megye székhelye — történetéhez közel 400 könyvet, cikket, beszédet, tanulmányt sorol fel a szerző, Benkő József 1791-ben megjelent latin nyelvű székely történetétől — hogy a névnel maradjunk — Benkő Samu 1970-es *Korunk*-cikkéig, mely a székely diákok Habsburg-ellenes harcáról szólt, vagy egészen máig, a *Hargita. Művelődés, A Hét, Utunk* idevágó helytörténeti írásaiig. A magyar források mellett gazdag román és német anyag figyelmeztet arra, hogy honi kérdéseink mindenkor három nemzeti kultúra érdeklődésének szférájába tartoztak. János Pál csíkszeredai múzeum-igazgató a csinos kiállítású könyvecske bevezetőjében leszögezi: „Ötszáz esztendő óta az első ilyen jellegű munka a városról. Úttörő kezdeményezés.“ (*A Csíkszeredai Múzeum kiadványa*, 1972.)